

■■■ HERCEG JÁNOS ■

Herceg János *Herczog, Höndy* (Zombor, 1909. május 11. – Zombor, 1995. január 29.) író, költő, műfordító, újságíró, szerkesztő. A gimnázium elvégzése után Zomborban nyomdai tisztviselő, majd az *Új Hírek* munkatársa volt. 1929-ben a JKP tagja lett a zombori pártszervezet 1934. évi felbomlásáig. 1936 elején a rendőrségi üldözés elől illegálisan Magyarországra ment, a Dante Könyvkiadó szerkesztőjeként dolgozott. 1938-ban tért vissza Zomborba, az *Új Hírek* munkatársa, majd főszerkesztője, a *Reggeli Újság* újságírója, 1941-től a zombori városi könyvtár igazgatója, 1941-től 1944-ig a *Kalangya* főszerkesztője volt. A háború után részt vett a Népfront és a Népfelszabadító Bizottság helyi szervezetének megalakításában, a Petőfi brigád szervezésében. 1945-ben a zombori kerületi Népfront alelnökévé, a zombori Magyar Közművelődési Közösség elnökévé, a Nemzeti Becsületbíróság tagjává választották. 1949-től a Testvériség-Egység Könyvkiadó munkatársa, 1955-től 1957-ig a *Híd* fő- és felelős szerkesztője, majd 1977. évi nyugdíjaztatásáig az Újvidéki Rádió magyar nyelvű irodalmi műsorainak szerkesztője volt. 1981-ben a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává választották. 1990-től 1994-ig a VMDK tiszteletbeli elnöke volt.

Regényei, elbeszélései, versei, esszéi, emlékezései, riportjai több mint negyven kötetet tesznek ki, és műfordításköteteinek a száma is meghaladja a harmincat.

Az interjú 1984. augusztus 20-án készült Doroszlón. Első része megjelent a *Híd* 1984. évi 10. számában *A provincializmus elleni harc* címmel.

Miközben az emberek jelentős része élete során azon munkálkodik, hogyan építse és használja előrehaladása céljából a kapcsolati hálót, addig Herceg János életének jelentős részében azzal viaskodott, hogyan tudja lazítani az őt szorító, szorongató hálókat, hálózatokat.

Húszévesen, 1929-ben lett a JKP tagja, mint mondja, 1934-ig, a zombori pártszervezet felbomlásáig. Akkor szembesült először a hatalom represszív eszköztárával, és nagyon megrettent azoktól a rendőrségi módszerektől, amelyeket a pártszervezet felgöngyölítése céljából a kihallgatások során alkalmaztak. El is szökött Magyarországra, de két év után visszatért. Az interjúban a belépést ifjúkori kalandnak nevezte. De e kapcsolat nem csak abból állt, hogy Hock Rudolf-fal röpcédulákat terjesztett,¹⁶ ennél sokkal tartósabb volt. Ő magyarította a Keck Zsigmond szabadkai református lelkésznél időnként rejtőzködő Pap Pálnak, a JKP egyik legbefolyásosabb vezetőjének az írásait, ő fordította még a háború alatt Tito magyar nyelven először megjelent írását, a háború után pedig a politikai tisztségek és feladatok sokasága zúdult rá annak ellenére, hogy a háború éveiben a *Kalangya* szerkesztője volt.

1945-ben úgy tűnt, ismét ifjúkori hévvel értetlenkedik, amiért a magyarság, különösen az értelmiség, nem csődül az elvárt mértékben az újonnan alakított kisebbségi tömegszervezetbe. Lelkesedése azonban gyorsan lelohadt. Kivonult, félrevonult volna megint, de nem hagyták. Amikor nem akarta vállalni a *Híd* szerkesztését, nem fenyegették ugyan rendőrségi vattalással, de megjegyezték: „Majd azt fogják mondani, hogy az okkupátornak tudtál újságot csinálni, nekünk nem tudsz...”

Elvállalta, de beigazolódtak aggályai: a legkülönbözőbb irányokból nehezedett rá a nyomás. Úgy próbált meg védekezni, hogy Zomborból szerkesztette a lapot. De ekkor már felfedezték a gépkocsit, és Steinitz Tibor írta neki 1955. október 17-én keltezett levelében: „Kedves János! Szerdán reggeli 8 óra után érkezünk Hozzád: Rehák László, Farkas Nándor és jómagam, hogy megbeszéljük a *Híd*-kérdéseket. Úgy kell neked, miért hívtál bennünket, most egyszeriben ott leszünk. Visznlátásig. Baráti üdvözlettel.”

¹⁶ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz II.* Újvidék, 2002, Forum Könyvkiadó, 41.

Gyorsan elmarták tőle a folyóiratot, és ő visszatért az Újvidéki Rádióba, ahol már 1953-tól az irodalmi műsorok szerkesztője volt. Aki dolgozott rádióban, tudja, hogy az írott sajtóhoz képest feneketlen zsák, sosem tud betelni. A Herceg János által szerkesztett műsorok, az *Együtt*, a *Lírai tízperc*, az *Irodalmi kistükör*, több folyóirat terjedelmét meghaladják. Érdemes lenne végre ezt az anyagot is monografikusan feldolgozni, többek között azért is, hogy kiderülhessen, mennyire széles látókörrrel válogatott a legújabb világirodalmi alkotások, a kis népek irodalma, a legjobb délszláv alkotók, a háttérbe szorult magyarországiak, és mindekenélőtt az általa becsült, s gyakran elfelejtett vajdasági magyar szerzők között több mint két évtizeden át.

És miközben egyes lapokkal időnként összekülönbözött, sőt néha évekig is „haragot tartott” egy-egy írásának a visszautasítása miatt, addig az Újvidéki Rádió mellett végig kitartott. Nyugdíjas korában is hetente elmondta *Ereszalji észrevételeiket* a *Faluműsorban*, és felolvasta *Kitekintő* című rovatát a kulturális magazinban.

Utoljára 1990-ben rángatták bele egy újabb közéleti szerepbe megválasztva az akkor alakult VMDK tiszteletbeli elnökének. Szemlátomást alig várta, hogy ürügyet találhasson a lemondásra. Amikor a VMDK egyik vezetője, folytonos politikai botladozásai során egyszer népének cserbenhagyásával vádolta meg a vajdasági magyar értelmiséget, Herceg, kissé talán színlelt felháborodással, „szolidaritást vállalt a megvádoltakkal”.

Minősítették zsidóbérencnek és antiszemitának, bolseviknak és polgárinak, szerbpártinak és magyar nacionalistának, s ő folyton hátrálásra kényszerült. Elvonult előbb Kisköszegre, majd Doroszlóra, a „népe” közelébe, ott viszont megtapasztalta, hogy „a falusi magány borzasztó dolog. A falu nem tud mit kezdeni az ilyenfajta csodabogárral. A rádióban beszél, mint ahogy a cigány húzza a nótát, hát ilyen utolsó mesterség lehet ez. És például nem merek vasárnap délután végigmenni a főutcán, mert kinn ülnek tizenöten-húszan asszonyok-emberek, és már messziről látom, ahogy megfordítja a sámlit, hogy szembenézhesen velem, és akkor a legszemérmertlenebb módon bámul az arcomba. Néma csend, amíg el nem mentem, és akkor hallom, hogy susmognak... Szóval nehéz elviselni a falusi magányt, csak úgy elviselhető, ha nem veszel tudomást róla, bezárkózol a magányodba, mint a dió a héjába, de viszont azt egy idő múlva megunja az ember és kikíván-

kozik. Úgyhogy ezért ragadtam meg minden alkalmat és mentem néhányszor Párizsba, Rómába, bejártam egész Európát...¹⁷

Valójában azonban csak az írásban talált menedéket. És bár ettől is többször meg akarták fosztani, élete utolsó pillanataig jelen volt rádiós felolvasásaival a maga számára felépített „képzelt közösséget” összekötő virtuális kapcsolati háló világában.

I.

„Hatvanévesnek lenni sokak szemében csak annyit tesz, mint bele-simulni a múltba. Ez az, amibe egy alkotó – lázadozva – sohasem nyugodhat bele, s amire alkotásokkal szokott rácsafolni. Akit így kísér műveiben az ifjúság negyedik dimenziója, sohasem öregedhet meg naptári öregséggel” – írta tizenöt éve Majtényi Mihály a hatvanéves Herceg Jánost köszöntve. Ugyanott olvassuk a következő mondatot is: „A szerep, amelyet pályája első évtizedeiben elfoglalt – Szenteleky ámuló, csodálkozó, figyelő szeme kísérte eleinte –, a szerep sokáig egy íróasztalhoz támasztja, amelynek fiókaiban minden, de minden benne volt saját korszakáról; a legelrejtettebb és saját magáról szóló fiókot persze másnak kell kinyitni.” Amikor most arra kérjük, hogy engedjen bepillantának ebbe a fiókba, ismét feltámad a minden interjú előtt jelentkező kétely: jogos-e, és a jó ízlés határán belül van-e a kitárulkozásra, az intim vallomásra való felkérés? Melyik riporterrel is lehetne őszintébb az író, mint az előtte fekvő tiszta fehér papírral szemben? Hogyan érzi magát, amikor az emberek „bele akarnak túrni a lelkébe”, a múltjában kutatnak? Teszi-e ezt egyedül, magányos pillanataiban?

Szegyelleni való titkaim ugyan nincsenek, minthogy azonban a megmutatkozásnak is van határa a mai világban, talán tényleg a kritikára bíznom a választ. Szegény Majtényival olykor mondtunk egymásnak efféle udvarias szavakat, talán azért, mert legintimebb dolgaink se maradtak titokban egymás előtt, s így nyugodtan mosolyoghattunk a bajszunk alatt. Tudtuk, amit tudtunk, s igyekeztünk mindig eltalálni, mit várnak tőlünk a váltakozó nehéz időkben. De ha már a magányos pillanatokat említed, hadd valljam be, hogy igen sokszor érzem magam nagyon egyedül. Ez nemcsak a korról járó büntetés. Negyven év

¹⁷ Elhangzott 1986. március 1-jén az Újvidéki Színházban, ahol Tolnai Ottó és Vékás János beszélgetett Herceg Jánossal az irodalmi kávéházakról.

óta vesz körül a fizikai magány. Száz kilométerre élek a vidék szellemi központjától, s ezt a távolságot sokszor kísérte lemaradás ebben vagy abban, mert nem mehettem el illetékes helyre megtudni, mi is legyen a véleményem erről vagy arról, így aztán előfordult, hogy nem pontosan arra a helyre álltam, ahova állást foglalni kellett volna. Ezt persze sose felejtették el az orrom alá dörgölni, s valóságos istencsodája, hogy mégis többet kaptam – élményben, tapasztalatban, sőt elismerésben is –, mint amennyire érdemesnek tartottam magamat.

Hogy sikerült írói és emberi magatartásának erkölcsiségét megőrizni a legkülönbözőbb politikai konstellációkban is?

Erkölcsei magatartás? Társadalmi viszonylatban gondolod? Sok minden rászorított erre. Nézd, én húszévesen aktív kommunista voltam, harmincévesen viszont vállaltam a „haladó polgár” nem éppen hálás és megtisztelő szerepét. Közben évekig éltem Budapesten abban a meggyőződésben, hogy itt nem lesz belőlem soha semmi. Szürrealista novellákat írtam abban az időben, amikor Szenteleky kikiáltotta már programját a „helyi színekkel”. S Pestről hazatérve felfedeztem magamnak a szülőföldet, egymásra tett hatásaival ezt az egész hibrid emberi és társadalmi konglomerátumot. Ez a felfedezés eleve leszoktatott minden partikuláris felfogásról. Szentelekynek ez az oly sokat gúnyolt programja a couleur locale-lal kisebbségi program volt. Mert utóvégre nem mondhatta: írjátok meg az elnyomatást, a megkülönböztetést, a jogtalanságot, a „govori državnim jezikom”¹⁸ mindenütt figyelmeztető állapotát. Én is csak Pesten értettem meg, hogy ez lesz a dolgom, ha hazamegyek. S akkor értettem meg azt is, hogy mit jelent nekem a Vajdaság, Bácska, amelynek, ha nem is voltak olyan mélyen gyökerező hagyományai a kétszáz év előtt idetelepített népekkel, mint mondjuk Erdélynek, éppúgy megvolt a maga jogos igénye a nyelvi, nemzeti és társadalmi egyenjogúságra.

És engem pesti baráti köröm is a realitások felé fordított. A harmincas évek a népi írókkal a magyarság sorskérdéseit helyezték előtérbe. Érzésem szerint még ma se került kellő megvilágításba ez a nagyon jelentős mozgalom, amelyben forradalmi tüzek égtek. Talán azért nem, mert voltak szélsőséges, ellentmondásokkal teli elhajlásai. Hazatérve én se képzelhettem el másképpen az író, s főként nem a kisebbségi író magatartását. S itthon is merőben más szelek fújdogáltak 1938-ban, mint Szenteleky

■

¹⁸ „Beszélj államnyelven.”

idejében. A *Híd* embereivel valamiféle közös platformot szeretünk volna teremteni, a magyar proletárokat és polgárokat közös szellemi mozgalomba szervezni, egy afféle kulturális népfrontba, ahogy szerbhorvát részről fogták össze a haladó szellemű fiatalságot. Mert a háború Bécs lerohanásával s a felvidéki eseményekkel már itt is előrevetette árnyékát. Ez volt a nagy próbatétel minden magyar írói és emberi magatartásra. És még hatványozottabban nyilvánult meg a háború alatt, amikor a par excellence irodalmi értékrendet alá kellett rendelni a nemzetiségi béke és együttélés szolgálatának. Ezek ma talán elkoptatott frázisok lehetnek, akkor azonban követésre méltó szent jelszavak voltak.

Ilyen programot követni a vidék egyetlen magyar folyóiratában, amikor a másíknak egész szerkesztőségét egyszerűen kivégezték, veszélyes vállalkozás volt. De lemondani nem lehetett róla, mert ez egyet jelentett volna a beolvadással. Okvetlen hangúlyozni kellett a szellemi különállást a parancsuralmi rendszerrel szemben, amelynek jelenlétét a megtizedelés gyakorlata vezette be a „csetnikháború” ürügyén. A háborús *Kalangyá-*nak ezt az ellenállását figyelték és számon tartották azok a belső nemzeti-ségi erők is, amelyek minden üldöztetés ellenére sem voltak leküzdhetők. A regionális bezárkózás, a megkülönböztetés tudatos vállalása s a barátság fenntartása a megkülönböztetettekkel olyan koincidenziát hozott létre, amit a betiltás, sőt megszüntetés állandó veszélye ellenére sem lehetett feladni. A *Kalangyát* a Csillag börtön kommunista elitéltsjei is figyelemmel kísérték, s ennek a figyelemnek köszönhetem, hogy megmaradtam.

A *Kalangyá*nak ezt a szakaszát az azóta kibontakozott jugoszláviai magyar irodalomtörténet is méltányolta, de fölöslegesen hangsúlyozva a színvonal esését literáris szempontból, a szerkesztő képességeit is megkérdőjelezve a sorok között. És már-már emberi és jellembeli kritériummal említve a kényszerű „taktikázást és alakoskodást”. André Gide írja valahol, hogy a túlerővel szemben az ember vagy nekimegy a falnak, vagy pedig taktikával tér ki a feltétlen legyőzetés ténye elől. Persze hogy szebb lett volna elmenni az erdőbe. Én erre is kaptam illetékes helyről impulzust, de valamikor csak 1944. szeptember végén, úgyhogy mire sor kerülhetett volna arra, hogy átvigyenek a Dunán a Fruška gorába, megtörtént a felszabadulás.

Az alkalmazkodás időnként mutatkozó jelei azonban nem takarhatták el a folyóirat tisztességes igyekezetét, miközben valószínűleg ezeknek a „jeleknek” kell tulajdonítani, hogy a *Kalangyát* mégsem tiltották be.

S így lettem én Népfront-aktivista 1944. október 21-től kezdve esztendőkön át, s közben nem írtam, de minthogy Titót már a háború alatt fordítottam, még sokáig ez volt a mindennapi munkám. Olyan vállalko-

zással is kiegészítve, amilyen a kétkötetes szerb–magyar, magyar–szerb szótár szerkesztése volt 1945-ben.

Mozgalmi múltjáról nem sokat beszélt. Tudjuk, hogy már a háború előtt tagja volt a Kommunisták Pártjának. Milyen elképzelései voltak a szocializmusról? Vonzották az utópiák?

Mozgalmi múltam a tájékozódás, az útkeresés fiatalos érdeklődésével volt összhangban. Néhány év múlva meg is szűnt az én párttagságom, jöhetne változatlanul a szocializmust tartottam a század társadalmi életformájának. És mert elképzelésem sokkal inkább utópisztikus volt, mint a reális lehetőségek elképzelése, nem lettem volna alkalmas tevékeny párttagságra. Ezzel magyarázható, hogy a háború után három évig nem írtam, de ugyanakkor „haladó polgárként” vállaltam a politikai aktivista szerepét.

„Fiú, fiú, mégiscsak el kellene döntened már, politikai cikkeket akarsz írni, vagy kitartasz a versek mellett!” – figyelmeztette Fekete Lajos a húszas évekből. „Én mindenre vállalkoztam és ez nagyon rosszat tett nekem” – panaszkolt Ön egy alkalommal, mondván, hogy a helyzet ezt követelte. Ma is hátránynak tartja ezt?

Irodalmi érdeklődésemmel párhuzamban politikai nevelést kaptam. A pesti Bartha Miklós Társaságba jártam, tüntetéseken és diákharcokban vettem részt. Emlékszem, 1928 nyarán egy színházi előadás megzavarására készültek a jobboldali diákszervezetek. Szembeszálltak velünk, s a kivezényelt lovas rendőrség persze bennünket kardlapozott. Én a Baross utca elején laktam, de mivel egy lovasrendőr a sarkamban volt, be akartam mászni a Nemzeti Múzeumba, de a lándzsás vaskerítésen fennakadva akkora suhintást kaptam, hogy felrepedt a nadrágom, és napokig nem bírtam rendesen ülni. Barátom, Hock Rezső, aki négy évvel idősebb volt, mint én, már abszolvált a jogon, egy napon kivette a Kommunista Kialtványt a fővárosi könyvtár zárt, s a kölcsönzőket nyilvántartó részlegéből, majd a marxista irodalomnak egyéb kapitális köteteit, és természetesen engem is bevont érdeklődési körébe. Elragadó, szuggesztív egyénisége annyira hatott rám, hogy Budapestről hazatérve a *Szervezett Munkás* szabadkai szerkesztőségében jelentkeztem kéziratokkal. Ősszel visszatérve Pestre már riportokat küldtem az újságnak, s Haraszti Sándor, aki a lap szürke eminenciása volt, s engem még a *Napló*ból ismert, ahova rossz verseket vittem neki, azt mondta: „Ez a fejlődés természetes útja...”

Abban az időben egy beesett arcú, sápadt, szikár zombori asztalos, Székely József volt a *Szervezett Munkás* névleges szerkesztője, aki mint hadifogoly részt vett a Vörös Hadsereg harcaiban. Némely írással elküldött Vasa Bogdanovhoz, aki később Krležával a *Pečat* című folyóiratot szerkesztette, de 1928-ban még a szabadkai munkáslapnak volt ugyancsak névtelen munkatársa. Kinn lakott a kertvárosban, a lap mindenese, Kucséra Ferenc kísért ki hozzá, hogy Székely József szavai szerint „kipofázza” a dolgaimat, ha kell. „Mert én értek á szákmámhoz – mondta kissé palócosan –, meg konyítok válámennyit áz osztályhárchoz, mivel Lenin elvtársnak voltám á tánítványá, de már áz irodáalomhoz nem értek.” Itt jut eszembe, hogy Vasa Bogdanov szabadkai éveit, s közreműködését a magyar munkáslap szerkesztésében máig sem írta meg senki. A léghör a Tolsztoj utca 7. alatti szerkesztőség földes szobájában oly lenyűgöző volt, hogy már ezért sem lehetett az írást csupán literatúrának tekinteni. Minden szóának a cselekvés, a lázítás, az agitáció értékével kellett bírnia. És nem lehetett válogatni a műfajokban. Mindent vállalni kellett.

Ez a mindent vállalás később megbosszulta magát nálam. Akkor, amikor a lapokban az írás nem tett volt már, hanem alkalmazkodás. Nyilván erre panaszkodtam, amire te most figyelmeztetsz. Terhes is volt, színtelen és íztelen az a munka. Sokszor ma is az, de hát mit csináljunk. Viszont nem tudom elképzelni magamat úgy, hogy megszakadjon kapcsolatam a mindennapi élettel.

Proletkultos irodalmon neveledett, mondta egyszer. Hogy sikerült kikerülnie a zsdanovista irodalomszemlélet buktatóit?

Sajnos nem sikerült. Negyvennyolcban, amikor megint írni kezdtem, alagsori szinten, nemzetiségi vonalon még nem szűnt meg a politikai megbízottak ellenőrző gyakorlata. A *Hídnak* még jó ideig olyan szerkesztői voltak, akik minden írásban megkövetelték a vonal kidomborítását.

Ha Herceg Jánosra gondolok, három vajdasági név jut eszembe: Szenteleky Kornél, Milan Konjović, Majtényi Mihály. Majtényt is állandóan foglalkoztatta a vajdasági lét. Úgy érzem, azért írt annyit a csatornáról, mert még kultiváltabbnak szerette volna látni ezt az egykor mocsaras vidéket, amelyen – mint Eötvös Károly írta – „a legnagyobb úri korhelyek termettek”, s amelyet Mária Terézia idejében többek között elítéltek telepítettek be, mint egykor Ausztráliát. Mennyiben hasonlít Vajdaság-képe Majtényiéhoz, és miben különbözik?

Majtényi 1929 végén jött Zomborba, s ott maradt hét évig. Én azonban csak a harmincas évek közepén barátkoztam össze vele azután, hogy Kázmér a *Nyugatban* írt rólunk, illetve az itteni irodalomról. S nem sokkal azután a zombori napilap szerkesztőségében dolgoztunk együtt pár hónapig, mivel én 1936 januárjában felmentem Pestre. Aztán először ő szerkesztette a *Hidat*, utána én, de mindig összedolgoztunk.

Barátságom Konjovićtyal 1942-ben kezdődött, azután, hogy hazarendték a német hadifogolytáborból. Nekem óriási élmény volt a művészete s együttélése a szülőfölddel s az itteni népekkel. Valahogy így szerettem volna én is megteremteni magamban és munkámban szülőföld és nagyvilág szimbiózisát.

Szenteleky más volt. Órá nekem fel kellett nézmem, mert ő vert lelket belém, ő preferált lelkesen engem, „beérkezettnek” tekinthető öregeknek is elébe helyezve, s emberileg is oly közel emelve magához, hogy még érzelmi ügyeimben is hozzá fordultam tanácsért és vigasztalásért.

Hogy azonban visszatérjek szűkebb hazánk múltjára, azt mondanám: vigyázz, Mária Terézia nem rabokkal telepítette be a török kitarodása után ezt a vidéket, hanem szorgalmas németekkel, akik között még elzászi franciák is voltak, mint az én Karle nevű anyai őseim. A királynőnek munkás kézre volt szüksége, azonkívül katonákra a török ellen. Így kötötte röghöz a grancsárokat, s tartott itt minél többet Čarnojević szerbjeiből. A Buna folyó partvidékéről jött bunyevácokat ferences barátok hozták be ugyancsak földet művelni és katonáskodni. A többiek, a magyarok, a ruszinok, a szlovákok és a románok később jöttek magyar felségterületekről. Így jöhetett létre itt, a népek szigorú különállása ellenére – vagy épp ezért – valamiféle társadalmi és politikai változásokra érzékeny népiség. Volkstum. Színekben is megkülönböztetően, ahogy például a Tiszántúl, Bánát – szerintem legalább – komorabb, a román háttérrel elégikusabb, mint ez a boros, bicskás Bácska. Talán ennyiben különbözik Majtényi Bige Jóskája az én Kekez Tunámtól. De a helyi színek elmélete, mint már említettem, nem vizuális követelmény volt a tájban álló emberrel, hanem politikai és társadalmi kategória.

Szenvedélyesen foglalkoztatja a vajdasági ember sorsa, ugyanakkor az Újvidéki Rádió kulturális műsorában, a Szempontban rendszeresen közölt írásai is a Kitekintő gyűjtőcímet viselik. Hisz-e a szellem embereinek egy olyan független köztársaságában, amely nem vesz tudomást államhatárokról, nyelvi és etnikai különbségekről?

Most megint azt kell mondanom, hogy haza és nagyvilág viszonyában mindig is jelen volt bizonyos nosztalgia. Talán épp azért, mert a különböző népi hatások nem engedték meg a bezárkózást. Innen mentek ki a legtöbben Amerikába a régi világban, s Németország és Ausztria különböző vidékeire idénymunkára. Nálam ez a nyitottság – amely nem mentes a nosztalgiától – talán családi örökség. Apám, nagyapám mesteremberek voltak, akik világgá mentek az inasévek után. Lenézték az olyan iparoslegényt, aki nem volt vándorúton. Talán innen ered az én érdeklődésem a nagyvilág dolgai iránt. Olyan köztársaságban viszont, amilyenről te beszélsz, nem lehet hinni, mert a valóságban nem létezik. Csak álmodni lehet róla, s ezzel az álommal én nem vagyok egyedül.

Éveken át volt szerkesztője a Kalangyának, a Hídnak, majd az Újvidéki Rádió irodalmi műsorainak. Jó ideig napi irodalomkritikával is foglalkozott. Milyen emlékei vannak e munkakörökkel kapcsolatban?

Én mint szerkesztő a már említett szempontok szerint igyekeztem dolgozni, más és más légkörben persze. Munkámhoz tartozott a kritikairás is, nem az elemző és okadatolt, inkább az impresszionista kritika művelője voltam, s vagyok ma is. Mint ilyen, nem lehettem szigorú. Különben is mélyen lenézem az olyan kritikust, aki összetéveszti a tollat a taglóval. S ha valaki azt mondja, hogy az igazat mégis meg kell írni, erre is azt felelném, hogy ezt sem szabad az ítélet ridegségével tenni. Az, hogy „rossz” vagy „gyenge”, nem irodalmi definíció, s az európai kultúra a kritikában is kötelező.

Irodalomkritikáit olvasva az volt a benyomásom, hogy önmagával szemben szigorúbbak a mércéi, mint író társaival szemben. Ön szerint melyek azok az alapelvek, amelyekhez az irodalomkritikusnak ilyen szempontból tartania kell magát, befolyásolhatja-e a nemzetiségi helyzet?

Hát először is köszönöm a bókot. A felkarolás, az elnézés a kis irodalmakban is megbosszulja magát. Ez talán csak valamely irodalmi élet kezdeti állapotában indokolt. Népesebb mezőnyben, kedvezőbb viszonyok között, mint ma minálunk, le kell húzni a sorompót a tehetségtelenség előtt. S ez nemcsak a kritikusok, sokkal inkább a szerkesztők dolga. S micsoda nívkülönbségek vannak nálunk lapok és szerkesztők között! A biztatás, a gyámolítás azonban legalább annyira kötelező, ha tehetségről

van szó. S megint azt kell kérdezniem, hol van ehhez – egy-két szerkesztő kivételével – a megfelelő intuíció?!

Kultúránk háború utáni fejlődésének fontos pillanatai egy-egy nemzedék fellépésével estek egybe. Mennyire tartja ezt szükség-szerűnek és üdvösnek?

A nemzedékváltás nálunk mindig légkör és lehetőség változásával esett egybe. A fiatalok *Hídja* annak idején a hatalmas politikai fordulattal érkezett, s olyan katarzis volt, amely hívő és ifjonti hévvel utasította el a szocrealizmust. Mi idősebbek, akik addig sok mindent megéltünk, egy pusztító háborút is, tartózkodóbbak voltunk, mint akik nem mernek hinni a saját szemünknek. A harmadik nemzedék az *Új Symposion*nal már egészen nyugatos irányzatot vett, alaposan befogva vitorlájába a liberális áramlatokat, s innen nőtt ki a legmodernebb, leeurópaibb generáció, tehetségét is a legeredményesebben kibontakoztatva.

Bár időnként meglehetősen nagy hévvel vett részt kis irodalmunk „nagy” összecsapásaiban, szerkesztőként vagy kritikusként igen toleráns volt ellenfeleivel szemben is. Mi vezérelte ilyenkor?

Vigyázzunk, ezek inkább csak legendák, hogy nagy hévvel vettem részt kisebb-nagyobb irodalmi háborúkban. A gyanakvás helyezett koromnál fogva azok közé, akik bizalmatlanul fogadták a fiatalokat. Azt hitték, én is ellenük vagyok, ha egyszer hallgatok. És az a kötöttségem, ahogy a magyar írást mindig is szolgálatnak tekintetem, ami a fiatal tehetségek szabad szárnyalásában madártávtól kicsinyes és maradi literátornak mutatott.

Vidékünkön sokan hirdették meg már irodalmi programjukat a provincializmus elleni harc jegyében, s közülük sokan estek a provincializmus hibájába. Vajdaságban, a legkülönbözőbb kultúrák érintkezési pontján, a nyitottság és termékeny egymásra hatás esélyeinek talaján miért lebeg mégis állandóan fejünk felett a bezárkózás, az elszigetelődés, a kulturális pluralizmus hiányának Damoklész kardja?

Nincs ilyen vagy olyan irodalom. Csak jó és rossz irodalom van. Csak nagy nemzetek irodalmának lehetnek provinciális szigetei. A nemzetiségi irodalom a megmaradás küzdelmétől teljes. S akkor lesz provinciális, ha

hiányzik belőle ez a küzdelem. Isaac Bashevis Singer a zsidó gettó írója, a diaszpóráé, s szabad-e ezért provinciálisnak mondani? És a nemzetiségek-nél erősebben – azt hiszem – senki sem vágyódhat a pluralizmus után.

Foglalkoztatja-e az író és az olvasó kapcsolatának kérdése? Tudna-e írni valahol olvasóitól nagyon távol, mondjuk Dél-Amerikában?

Meggyőződésem, hogy olvasók nélkül nincs irodalmi élet. S nem én találtam ki, hogy a magyar irodalom létezését nem Jókainak, Kemény Zsigmondnak és Mikszáthnak kell köszönnünk, hanem Kohnnak és Grünnek, a könyvügyönköknek, akik olvasókat teremtettek hozzá. Nélkülük vákuumban lett volna a magyar irodalom, mint mindenütt, ahol az olvasó hiányzik. A kis irodalmakban, az emigrációban például. S én már ezért se tudnék emigráns lenni.

Miért dolgozik ilyen rengeteget?

Sokallod? Érdekes. Én folyton küzdök a jóra való restség ellen. Mert most, hogy megöregedtem, nem is tudok okosabb dolgot a munkánál.

II.

Köszönöm az alkalmi interjút. Folytatásában arra kérném, hogy most már kötetlenül, egy későbbi közlés számára, próbáljuk meg részletesebben megvilágítani életének néhány mozzanatát. Például azt az időszakot, amíg a Híd szerkesztője volt.

1948 után, a nagy politikai fordulat után Belgrádban egy szellemi fordulat is bekövetkezett, és egyre többen léptek fel a szocrealizmus ellen, Đilasnak a rúdja már kifelé állt, sőt aztán 1953-ban Đilast ki is buktatták, úgyhogy az, aki nálunk a szocrealizmust politikai téren képviselte, megszűnt létezni. Jöttek a modernisták, szürrealisták, sőt dadaisták, és megindult egy irodalmi élet. Nálunk egy új generáció jelentkezett, a Bori, Major, Fehér nemzedéke, akik ugyancsak feleszméltek, hogy mi ez, hát itt nem lesz semmi? Ugyanakkor azonban a politikai tényezők Belgrádban sem adták még az áldásukat erre az irodalmi szabadságra, ellenkezőleg, szorongatták őket. Természetesen még inkább lenni a föld-

szinten, a nemzetiségi irodalmakban. Sóti, Rehák, Farkas Nándor, Nagy Jóska, aki akkor a leghangosabb és legerőszakosabb alakja volt annak az időszaknak, rájöttek, hogy itt kéne valamit csinálni, figurálatni valami tekintélyt. Hogy a tekintély mért pont én voltam, nem tudom. Szóval engem emeltek ki, mert a Majtényi szegény azt csinált ott az aparatcsikok, szóval a névvel szereplő szerkesztők mellett, amit azok mondtak. Nem volt más választás, no akkor rámmásztak, hogy vállaljam el ezt a szerepet. Én semmi pénzért nem akartam elvállalni. Akkor már elmentem Batinára, egy politikai tisztségből menekülve, a járási népbizottságnak voltam az alelnöke, és akkor mondták is, hogy belső emigrációba vonulok, de én nem törődtem vele, tíz éven át húztam az ígát politikai téren, nem akartam tovább. De hát „akkor irodalmilag”, ugye... Kézze-lábbal tiltakoztam ellene. Láttam, hogy mi van. Láttam, hogy van itt egy kettősség. Egy alulról jövő friss és szabad kezdeményezési szellem, és egy fölülről szilárdan tartott nyomás. Telefonon hívtak, lerendelték, összeült az egész „magyar PK”, ahogy mondani szokták, Zsáki, Sóti, Farkas Nándi, és végül egy éjszaka, akkor már belekeverték magyarországi kapcsolatokat, az én levelezésemet, az én ottani írásaimat és úgy finoman tudtomra adták, hogy nekem ott valami nexusom van, jó lesz vigyázni...

Egy éjszaka Farkas Nándor felhívott, azt mondja: „Tudod, csak arról van szó, hogy hát ugye majd mondhassák, hogy te az okkupátornak bírtad szerkeszteni a *Kalangya* újságot, és most a szocialista társadalomnak nem bírod.” Mondom, bírom. Bírom. És attól kezdve vállaltam. De ugyanakkor olyan nyomás alá kerültem én alulról és felülről, hogy azt nem volt könnyű elviselni. Ezek folyton nyomtak engem, hogy csak vigyázzak, és ugyanakkor megindult Magyarország felől egy közeledési igyekezet, megvannak a leveleim, a *Dunántúl* című folyóirat...

Meg Csuka akart jönni...

Igen, de főleg a *Dunántúl*. Felkínált egy ívet, szerkesszem én itteni írókkal, szóval fait accompli elé akarták állítani a rendszert, hogy ők jobban vannak Jugoszláviával, kibékültek, itt van, a kulturális kapcsolat is megszületett, szóval ez volt az, ami egyszerűen elviselhetetlenné tette számomra a dolgot.

Ugyanakkor a fiatalok, főleg Major, aki roppant agresszív volt és rettentő ambiciózus, és obstrukcióval tágított szét minden találkozást, ragaszkodtak hozzá, adjam át nekik a szerkesztést, mondom, vigyétek. „Ja, ja – mondta a Farkas –, az nem úgy van, mit akartok tik itt...” Így szorongattak engem, akkor a Doronjski meg hívott, hogy keressem fel. Doronjski akkor atyaúr-

isten volt itt. Elmentem a Doronjskihoz, akkor azt mondta, semmi okom nincsen kisebbségi érzetre, ők mögöttem állnak. Mondom, Jézus Mária!, még mögöttem is álltok, meg vagyok én áldva.

Akkor nem mentem el többé a gyűlésekre. Tartották ott a gyűléseket Újvidéken, szónokoltak, fiatalok és öregek két pártra szakadtak, nem mentem el. „Hagyjatok engem békében, lesz, ami lesz, én nem megyek el” – mondtam. Hanem akkor még egyszer berendeltek a pékába,¹⁹ a Nagy Jóska azt mondta, hogy majd akkor hagyod ott a szerkesztést, amikor mink mondjuk, nem amikor te akarod. Mondom: „Micsoda? Hát vedd tudomásul, hogy vége, kész, nem vállalom, nem csinálom tovább, érted? Alászolgája!” El voltam szánva mindenre. Akkor átadták a szerkesztést a Majornak.

Utána tartottak este még a rádió klubjában egy gyűlést, és átadták. Közben kinevezettek bizottságokat, szerkesztőbizottságokat, ezt, azt, amazt, akikkel nem lehetett boldogulni. Ja, de még mindig nem volt olyan egyszerű a dolog, nem a Majornak adták át, hanem elővettek egy Dévics Imre nevű topolyai aparatcsikot, afféle kultúrmunkást, aki színházban meg festőtelepen aktivizálódott, hogy az legyen a *Híd* szerkesztője. Annak, szegénynek fogalma nem volt, halvány sejtelve semmiről, de elvállalta egyből, azonnal, mért ne vállalta volna el, nem ismerte a veszélyeket. És akkor kitört a botrány. Gál fölállt, ordított, hogy micsoda megalázás ez, Szabó Gyurka is szót emelt, akkor odaadták a Majoréknak.

Sinkónak milyen szerepe volt ezekben az években?

Nézd, Sinkó távol élt a Vajdaságtól, nemcsak akkor, hanem világleletében. Talán születése óta. Neki véletlenül volt ez a szülőföldje, ő teljesen elszigetelve élt, mint a Spitzer fakereskedőnek a fia ott Apatinban. Az emlékei közé tartozik, hogy kiabáltak utána: „Jud, Jud, Lumpenjud!” Tudod, a sváb legények, hát ez minden, ami őt Apatinhoz, a Bácskához fűzte. Jellemző, hogy Szentivánon élt egy ideig, mert ott volt a felesége orvos, Szenteleky többször írt neki, de figyelemre se méltatta, mélységesen lenézte valószínűleg az itteni kezdeményezést. Nem mondom, hogy nem joggal, nagyon szegényes kis irodalom volt, de a mienk volt, és mégiscsak fűződött valami az itteni vidékhez, ehhez a néphez való ragaszkodás, ami belőle hiányzott, mert ő kozmopolita volt. Egy ragyogó elme, egy lebilincselő előadó és causeur, és amit akarsz, élvezet volt őt hallgatni, nagyon szellemes volt a fordulataival az előadásáiban, de nem volt sem-

¹⁹ A Pokrajinski komitet (Tartományi Pártbizottság) rövidítése.

mi köze ehhez a vidékhez, semmi a világon. Úgyhogy az én levelezésem vele – megvan a *Híd*-levelezésem másolata, már nem emlékszem, miről leveleztem vele – kizárólag ilyesmire szorítkozott, hogy van kézirat, nincs kézirat stb. Ez volt minden kapcsolatam vele.

Az egyik levélben az áll, hogy „voltak bosszantó mellézköngéi is együttműködésünknek”. Ez 1956. december 27-én íródott. Ez gyakorlati kérdésekre vonatkozott?

Igen, valószínűleg.

Nem igyekezett befolyásolni a Híd szerkesztési politikáját?

Nem, abszolút távol tartotta magát ettől, Vajdaságtól is. Akkor ő már az Informbíró-ellenességével országos hírnévre tett szert, vitték előadásokra, vitaestekre, egyáltalán nem volt érdekelve. Emberileg se kerültem közel hozzá azon kívül, hogy a lányomra bukkant Zágrábban, találkozott vele, vitt neki valamit, meghívta ebédre, vagy nem tudom micsoda, ilyen dolgok, de különben nem, nem, semmi.

Városi könyvtáros voltam és 1945 kora tavaszán három járásból szedtem össze hivatalos utasításra az úgynevezett elhagyott házakból a könyveket. Az öreg Spitzer véletlenül az én utcámban lakott, látásból ismertem. Elvitték őket, elgázosították, és amikor megtudtam, hogy ő hol van, írtam neki egy levelet, hogy elkülönítettem azokat a könyveket, amelyekről felismerhetően meg tudtam állapítani, hogy a könyvtárából valók, így a *Testvér* című bécsi folyóiratnak a legalább három-négyszáz példányát még nyomdai haszkötővel átkötve. Akkor jött a feleségével, és egy nagyon kínos fél órámmal volt vele. Jött, és nagyon kedvesen üdvözöltük egymást, bevezettem a raktárba, ahol egy sarokban voltak elkülönítve a könyvek, és fölkapott egy kötetet, Heine verseit és zokogó hangon azt mondta, dögljön meg minden fasiszta, folyjon ki a szeme, a vére minden magyarnak, svábnak, akármi volt, nyilasnak, és dühöngött. Én álltam megrendülve és magamban megsértve, mert minden magyart is mondott, és azt mondtam halkán, amikor kicsit abba hagyta, hogy talán nem minden magyarnak. Minden magyarnak, mondta. Akkor fogtam magam és bementem az irodámba. Megsemmisültem. Akkor jött be tíz perc múlva füléig tárgult mosollyal és átölelt, hogy ne haragudjak és így, és úgy.

Én megértettem, csak mondom, roppant kínos volt nekem. Nem tudom, hogy volt-e zentül még kapcsolata ezzel a vidékkel. Nem hiszem, hogy volt. Sinkó egy világpolgár volt, nem erre a vidékre való, mi vala-

mennyien, legalább magammal kezdem, kis provinciális kultúrtrégek voltunk hozzá képest. Egy roppant érdekes, lebilincselő egyéniség volt, szépírónak nem tartottam soha, ma se, de az *Egy regény regénye*, azt hiszem, a kor, illetve a korszak világirodalmi művei közé tartozik.

Mielőtt otthagytá a Hidat, már jó ideig folyt ez a vita. Milyen kifogások merültek fel? Major például egyik Sinkóhoz írt levelében azt írja, „legnagyobb tanulságunk közé sorolhatjuk, hogy a folyóiratot kollektívan és úgyszólván nyilvánosan kell szerkeszteni”.

Elsősorban ez, hogy nem kollektív szerkesztés folyik. Egyszerűen nem folytatható, technikai akadályai is voltak a kollektív szerkesztésnek. Nyáron kimentem Batinára, ott volt egy asszony, nemrég ment nyugdíjba a rádiótól, a Šešić Vera, az volt a gépírónőm, titkárnőm és minden, és nem lehetett öt embert, Ács Jóskát meg nem tudom Dévics Imrét meg Major Nándort meg Borit meghívni, no most gyérünk, szerkesszünk. Nem lehetett, vannak nyomdai terminusok stb. És be kell vallanom, volt is bennem egy bizonyos ellenállás, folyton szabadulni akartam, vigyétek a fenébe, nem érdekel.

De eszmei jellegű kifogásuk nem volt?

Semmi, szó sincs róla, az eszmei vonalat a Farkas Nándi szabta meg nekem meg a Rehák, meg a Duško Popovićyal írtak cikket, az volt az eszmei vonal, ők egy szellemi felszabadultság indításával jöttek, nagyon indokolt volt ez az ő feltörésük, csak éppen azt nem látták be, vagy talán be is látták, lehet, hogy tudták, végül már észrevették, hogy engem fölülről tartanak, ők meg alulról nyomnak. Szóval nem, semmi eszmei... Itt-ott elhangzottak szónoklatok, hogy igen, modern szellem, de ezek csak szavak voltak, mert a modernizmustól abban az időben még a Major Nandi vagy – nem tudom – egyik-másik olyan messze volt, mint Makó Jeruzsálemtól.

Az is érdekes, hogy amíg szerkesztette a Hidat, addig közölte folytatásokban Sinkó tanulmányát. Többek között azt is kifogásolták, hogy a tanulmány hosszú, olvashatatlan. Mi volt ennek a háttere?

Ja, te konkrét dolgokra akarsz, hogy voltak-e konkrét támadási felületek? Voltak, hogyne...

Igen, de eszmei tartalmúak...

Fenét eszmei, ez nem eszmei volt. Ez egyszerűen... Sinkó, minek ez a hosszú duma, Sinkót még le is szólták, unalmas. Akkor szegény Gyurka azt mondta, hogy miért közlöm a Szirmai Károly taplóízű novelláit. Volt valaki, aki ezt Szirmaival közölte, az meg amúgy is szegény üldözési mániában szenvedő ember volt, aki rögtön felhördült, sürgönyözött nekem, hogy mi volt, mit mondtak órá. Ilyen dolgok. Szóval voltak, akik egyes írásokat megbíráltak, kifogásoltak. Voltak ilyenek, de tartós világnézeti kritikáról szó se volt. Csak ez a friss szellemi légáramlat adott szelet a vitorlájukba. Nem is tudom, hogy beszéljek-e többes számban, mert első-sorban Major volt a hangadó, akit én emberileg nem szerettem se akkor, se most, se semmikor, szóval volt egy ösztönös ellenszenvem.

Akkor se szerette, mert már Sinkónak is megírta, hogy egy irodalmon kívüli nagyon tájékozatlan ember.

Kinek?

Sinkónak írta egy levelében.

Írtam, én? Igen? Ezek a levelek megvannak, amit én a Sinkónak írtam?

Igen. Amikor Major átvette a lapot, észlelte a realizálását azoknak az eszméknek, amelyek nevében felléptek? Frissesség, mozgás...

Nem, persze, hogy nem. Nem is lehetett, ha előveszed a régi számokat, akkor látod, hogy kik írtak bele, nem akarok nevetek mondani, akik azóta régen letűntek, és akkor se jelentettek semmit. Majorban volt egy bizonyos készség a modern hangvételre, de az igazi modern hang már korábban, nálam, Pap Jóska meg a Sáfrány írásaiban, Vasko Popa felfedezésében mutatkozott meg. Majornak nem voltak akkor még...

Szóval azt állítja, hogy Major feltörésének nem volt egy nagyobb bázisa? Major rendszerint arra hivatkozott, hogy „ez a szerkesztőség írók és tollforgatók jelentős csoportjának kívánságára került a folyóirat élére”.

Hahaha, nem volt, nem volt. Én csoportokról nem... Azt hiszem, hogy ő képzelte magát egy csoport vezérének. Lehet, hogy valahol össze is

■■■

ültek klubban vagy kiskocsmában, mit tudom én, de a nevek, akik megmaradtak az irodalomban, az ő kortársai, ha visszanezel, akkor könnyű megállapítani, egy kezeden meg tudod számolni őket.

Kik voltak azok, akikre hivatkozhatott volna?

Nem, nem. Egyedül a... Végül akkor Gyurkát győzték meg. Akkor Gyurka is érezte, kapott akkor már szemrehányásokat innen-onnan, hogy a szocrealizmus merev kiszolgálója, úgyhogy akkor Gyurka ugyancsak föleszmélt, hogy mi van itt, mi folyik Belgrádban, Zágrábban, Ljubljanában, és egyszercsak ő is irányt változtatott, akkor szegény beteg is lett, elkerült Golnikra, és ott részint unalmában, részint bánatában nekiállt, és csinálta ezeket az aprólékos kis rajzokat, ebbe temetkezett bele, felfedezte Vajda Lajost stb. Szóval ők... ilyen konkrét esetek nem jutnak már eszembe, mint Sinkó tanulmányának a hosszúsága, unalmassága, egy kásahegy, nem győzni nyállal stb. Szirmai pocsek novellái fűrészpörizűek meg taplóizűek, mint Gyurka mondta, szóval ilyenek voltak. Nekem akkor kutyakötelességem volt megvédeni nemcsak meggyőződésből, hanem azért is, mert munkatársaim voltak, azt a Sinkót, meg azt a Szirmai Károlyt.

Szirmait amúgy is megvédte volna.

Persze, persze, de ott, azokban a vitákban.

Még irodalmi pályafutásának kezdetén írt egy meglehetősen éles hangú cikket Szentelekyről.

A budapesti *Híd*ban jelent meg, egy Csanádi György nevű ember szerkesztette, aki később a Magyar Rádió irodalmi szerkesztője lett, ez az utódállamok magyar irodalmának volt a folyóirata. Erdélyiek, felvidékiek és vajdasági én voltam egyedül.

Ez az, ahova beszállt a Komáromi József Sándor pénzzel...

Nem, az a *Kelet Népe* volt.²⁰ Beszállt hatvan hold földdel, nem is, hanem vett egy nyomdát a marha, hogy majd megveszi a nyomdát és szaladnak

■

²⁰ Herceg erre nem jól emlékszik. A részleteket Komáromi József Sándor mondja el a vele készült interjúbán.

■■■

hozzá a szerkesztők, és hozzák neki a lapokat. Móricz volt az első, aki nem vitte el, inkább nyomorgott meg minden, mert nem... Sok pénze odaveszett, vagy a hatvan hold föld.

Mi vezérelte ennek az éles hangú támadó cikknek a megírására?

Az, hogy én kommunista voltam ifjúkoromban, ha nem tudnád, és baloldali szemszögből néztem, és tele voltam Európa igézetével, mélyen lenéztem a Vajdaságot, be kell vallanom, mélyen és szentelenül, és ez adott nekem impulzust arra, hogy ezt az én lenézésemet írásban is kifejezésre juttassam. Aki válaszolt a cikkekre, az Csuka volt, nagyon élesen felelt a lapjában, a *Képes Vasárnapban*, és aki soha ezt a kérdést nem hozta fel, az Szenteleky Kornél volt, mert rá két vagy három évre, miután hazajöttem Pestről és kicsit kijózanodtam, és felfedezni is véltem már a Vajdaság konglomerátumát mint olyant, szerb barátaim voltak stb., ő volt az, aki kéziratot kért tőlem, azzal, hogy olyan kéziratokat küldjek, amelyek ellen az ügyésznek nem lehet kifogása. Ez a levél a Szenteleky-levelek sorozatában nem jelent meg emiatt a kitétel miatt, hogy az ügyésznek ne legyen kifogása ellene, mert ebből kiderült volna, illetve megerősödött volna a vád, amit annyit hangoztattak ellenem a háború alatt, hogy kommunista vagyok. Holott akkor nem voltam már párttag, likvidálódott a zombori pártszervezet, én megint Pestre költöztem és polgár lettem, lehet, hogy ez szégyen, de így van. Szóval akkor kezdődött a barátságom Szentelekyvel. Én laktam a legközelebb hozzá, mellettünk volt a szabadkőműves páholy háza, ahova Szenteleky hetenként egyszer bejárt, mikor még hívő szabadkőműves volt, és mikor még bízott benne, hogy a szabadkőművesek, ugyanúgy, mint Kazinczy és Martinovics korában, a magyar szellemi élet legjobbjai voltak, és hogy ez olyan szellemi erő, amely ki tudja küszöbölni az ellentéteket az akkori Jugoszláv Királyság népei között a politika színterén. Persze aztán abból is kiábrándult, és amikor engem szólítottak fel, hogy lépjek be a páholyba, akkor ő volt az, aki azt mondta, mit akarsz te ott az öreg boltosok között, akik tízezer dinárral megváltják a kizsákmányolt munkások ellen elkövetett bűnüket. Szóval, ha valami volt később, akkor én már nem is levélben küldtem el, hanem vonatra ültem, délután háromkor ment a vicinális Zomborból, és huszonöt perc múlva ott voltam Szivácon, a Telecska alatt kanyargott velem a vonat, és ő délután már nemigen fogadott betegeket, akkor különben is lefeküdt, lázmérővel a szájában, és azon keresztül beszélgetett velem a világ dolgairól. És az esti, nyolc órai vonattal mentem haza. Ez volt a barátságunk kezdete, majdnem azt mondanám, a vége is, mert

mindezek után még másfél-két évig élt. Büszke vagyok rá, hogy utolsó írása az én kis könyvemnek az előszava volt. *Viharban* címmel kiadtam egy kis novelláskötetet, akkor mind saját költségünkön adtuk ki a könyveket, kiadó nem lévén. Volt, aki házalt vele, én nem házaltam, viszont ott maradt a nyakamon.

Szenteleky egy helyütt említi a levelezésben, hogy „amikor még én folyóirattal akartam ideológiákat megdőnteni”. Mikor lehetett az? Majtényi is utalt erre a mondatra.

Nem volt más folyóirata, csak a *Vajdasági Írás* és aztán a *Kalangya*. De úgy tudott visszanézni egy évre is, mint aki tíz vagy húsz évre tekint vissza, olyan zajos volt körülötte, ebben a kis csigaházában a jugoszláviai magyar irodalom élete, hogy azt hiszem, az idő is más dimenziót kapott az ő emlékeiben vagy tudatában, mint minden más egyéb is. A tragikus az volt, hiszen tudod, hogy ellene volt a vajdasági irodalomnak, és akkor, amikor én őt megtámadtam abban a cikkben, akkor tulajdonképpen azt mondtam, amit ő két-három évvel korábban, hogy nincs szükség vajdasági irodalomra, mert az csak szegényes lehet, és sajnálatra méltó. Szóval mégis a halálát megelőző két-három évben ébredt a tudatára, hogy hol is élt ő eddig, milyen vidéken, emberek között, akikről nem vett tudomást, csak mindig az elvagyódás, mindig a Párizs-imádata tolakodott előtérbe, és semmi közösséget nem tartott az itt élő néppel.

Az említett tanulmányában Majtényi is kérdés formájában fogalmazza meg ezt, de a Szentelekyről alakított kép is az idők követelményei szerint alakult, úgyhogy 1943-ban volt róla egy kép, 1963-ban, 1973-ban, folyton módosult, ki-kiragadtak mozzanatokat...

Minden mozgalom hat a vezérére, nem csak a vezér hat és vezeti a mozgalmat. És a vajdasági irodalom akkor mozgalom volt, ő volt a szervezője. Biztos, hogy hatással volt rá. Az, amit ő Latákról írt nekem a levelezésben, vagy még ezer más dolgot tudnék mondani, az őt már mint baloldali embert mutatja meg, aki azonban csak ebben a mozgalomban lett baloldali, addig nem volt az.

Érdekes lenne megvilágítani azt a hirtelen beállt változást, amikor a couleur locale híve lett. 1927-ben például Mladen Leskovac írta a Letopisban: „Što vojvođanski Mađari ne daju danas onakvu književnost, kakvu bi Senteleki želeo, i to je ono, što bi smo želeli naglasiti,

tome nije razlog Vojvodina, nego opšte prilike i stanje tamošnjih mađarskih pisaca. Jednom, mi to verujemo, doćiće vreme, kada će i vojvođanski mađarski pisci okrenuti leđa Toskani i bulevarima, i tražiti motive po Krnjaji i po malo-idoškim rogljevima. A kada će uvideti preimućstvo ovih drugih nad onim prvima.”²¹ Ezt akkor írta, amikor Szenteleky kijelentette, hogy ne legyen vajdasági irodalom.

Igen. De már Dettre János levele után. Mert tudod, hogy Dettre János volt az, aki ugyanezeket mondta sokkal határozottabban és élesebben, és Szenteleky, aki előzőleg Dettrével vitakozott még, végül teljesen elfogadta – lehet, hogy ehhez Mladen is hozzájárult – Dettrének az álláspontját, hogy gyökértelen irodalom nem létezik, mint ahogy nem is létezik. Ő volt gyökértelen, szegény, egészen odáig, amíg nem állították egy mozgalom élére.

Hogyan viszonyult Szenteleky a pesti elismeréshez?

A pesti elismerés érthetően minden nemcsak kisebbségben, hanem vidéken élő íróknak is a szíve vágya volt. Azonkívül neki fiatalon voltak némi pesti sikerei, hiszen Kiss József lapjának volt a munkatársa. Itt is azonban, amikor ez megint aktuális lett, egy Fekete Lajos nevű költő, aki visszatért mint emigráns Magyarországra, és fölment Pestre és ott kapcsolatokat teremtett, és aki megbeszélte, azt hiszem, pont Csanádi Györggyel, akkor már ő volt a szerkesztője a rádióknak, egy irodalmi estet, akkor érthetően fogalmuk se volt arról, hogy mi a Vajdaság. Herczeg Ferencsel jöttek elő, mert idevaló származású volt. Hogy annak a Herczeg Ferencnek semmi köze nem volt a Vajdasághoz már, főleg a kisebbségi magyarsághoz, azzal nem törődött senki. Szóval akkor, hát ez a levelekből kiderül, hosszan elhúzódott ez az ügy, nem tudom miért, mert a pesti rádióba nem volt olyan nagyon nehéz bejutni, később, amikor én fölléptem, láttam, és akkor megint a slepp vitte őt magával,

²¹ „Hogy a vajdasági magyarok ma nem olyan irodalmat alkotnak, amilyent Szenteleky szeretne, ennek – és ez az, amit hangsúlyozni szeretnénk – nem a Vajdaság az oka, hanem az általános állapotok és az ottani magyar írók helyzete. Hisszük, hogy egyszer eljön az idő, amikor a vajdasági magyar írók is hátat fordítanak Toscanának meg a sugárutaknak, és Kerény meg Kishegyes táján keresik motívumaikat. És amikor belátják ez utóbbiak előnyeit az előbbiekkal szemben.” (Mladen Leskovac: Da li postoji vojvodanska mađarska književnost? *Letopis Matice srpske*, april 1927., god. 101. knj. 312. sv. 1. 148.)

■■■

a Kristály István, a Cziráky, a nem tudom ki, ez meg az, aki szerepelni szeretett volna Pesten. Ugyanakkor nagyon érdekes az ő megalkuvása. Nagyon jól tudta, hogy Cziráky mit jelent, hogy mit ér, hogy Kristály mit jelent, és mégis, elragadtatott hangú leveleket írt nekik, egyiknek is, másiknak is, annyira, hogy Szenteleky temetésén Cziráky ajánlkozott fel, mint a legjobb, hozzá legközelebb álló munkatársa, hogy elbúcsúztassa a koporsója fölött. Ezek tragikomikus dolgok, ugye... De, mondom, azok is vitték őt, akiket neki kellett volna vinni.

Szóval sokat jelentett neki az, hogy Pesten szerepelt?

Hogyne. Nem tudom, hogy mondjam neked, politikailag talán deplaszírozottnak hangzik majd, de magyar irodalom egy van a világon, mint ahogy magyar nyelv egy van. Mondhat, ki mit akar, de biztos, hogy aki valamit ér, aki valamit számít, az annak a magyar irodalomnak a függvénye. Érted? Így volt a Prágában élő Kafkával, és Franz Werfellel, és Rainer Maria Rilkével, akik a német irodalom nagyjai lettek. És a német irodalmon keresztül az európai irodalomé. Hát természetes, hogy egy kisebbségi diaszpóra írói, az a kevés tollforgató, aki itt élt és a kezdet kezdetén volt a mozgalom maga, természetesen onnan szerette volna a visszhangot hallani, a magyar irodalom központjából, Pestről.

Egyesek Szentelekyvel kapcsolatban is említik, hogy zsidózott.

Igen.

Ez kimondottan Kázmér Ernőhöz fűződik?

Nem, ezek ilyen, a dühkirohanásaiban felelőtlenül elhangzott szavak voltak, amelyek egészen távol álltak Szentelekytől. Azt, hogy ő antiszemita lett volna, nehéz feltételezni, mert a legjobb barátai és a szabadkőműves testvérei túlnyomó többségükben zsidók voltak. A dr. Fürst Sándor Verbászról, a zombori Wohlheimer doktor, és így tovább. Szóval ennek abszolúte semmi alapja nincsen.

Hogy alakult ki ez a dolog?

Úgy, hogy azt a zsidót, azt nem szabad úgy érteni, mint zsidózást, hanem inkább úgy, ahogy a boltos, a Fenyves, a boltos, aki nem akar tudomást venni egy kisebbségi mozgalom megindulásáról, hanem a boltját csi-

■■■

nálja. Persze Fenyvesnek se volt könnyű dolga, állandó harcban állt a cenzúrával, de Szenteleky, aki összeveszett Fenyvessel, mert Fenyves magának vindikálta a jogot egy szellemi élet megteremtésére, elragadott pillanataiban kiszaladt a száján ilyesmi is, de tulajdonképpen a boltosra vonatkozott, és nem a zsidóra.

A nyilvánosság előtt is?

Csak a leveleiben találsz ilyesmit. Tudnod kell, hogy a zsidóság volt itt a jugoszláviai magyar kultúrának a legfelsőbb rétegén. A zsidóság volt az a pezsdítő szellem, amely hatni tudott itt ezen a lapályon, ezen a kulturálatlan parlagon, a vidéken, a zsidóság volt az, amelyik egy kis igényt tudott támasztani. Ahol zsidók voltak, ott pezsgő élet folyt, és irodalmat, könyvet, ha mindjárt csak *Színházi Életet*, de olvastak, hangversenyek voltak, és így tovább. Ezt ő soha, egy pillanatig nem vonta kétségbe.

Majtényi egy kéziratában, ami aztán kimaradt a Magunk nyomában című könyvéből, így magyarázza: „a dolgok ilyen leegyszerűsítése, a mérges ember lelkéből hamar kipattanó vád ugyanazzal a hanglejtéssel azt vágja a szemébe, ami pillanatnyilag a legkellemetlenebb. Szóval a kapitalizmusban te kommunista, a fajvédő világban, vagy annak kezdeteiben te zsidó, viszont manapság gyakran halljuk a nem épp megtisztelő »te fasiszta« epitetont”. Nagyon nagy leegyszerűsítés ez így?

Nem, azt hiszem, hogy tulajdonképpen így is volt, és amit én előzőleg mondtam, az fedi ezt.

A Kázmér Ernőhöz való viszonya hogy alakult ki?

Én Kázmér Ernőt személyesen nem ismertem, soha nem találkoztam vele, egyszer láttam egy kávéházban ülni, mentünk egy kollégával, Levkovic Ernő újságíróval, azt mondja, á, ott ül a Kázmér Ernő. Nagy kutyanyelven róttá a betűket, azt hiszem, a Moszkva kávéház márványasztalánál. Nem ismertem. Akkor, amikor a PEN Klub megalakult (hát a PEN Klub akkor is sóhivatal volt, ma is az, minden időben, mint minden írói szervezet és egyesület, semmi köze az alkotó embernek hozzá), megint hátulról jött a kérdés, hogy mi lesz velünk. És akkor Szenteleky névsorokat állított össze, és félt, hogy Kázmér majd a *Naplónak* a munkatársait fogja oda bepretezsálni. Kázmér mozgékony ember volt, nem úgy, mint ő, be-

zárkózva egy faluba, Kázmér jött, ment, utazott, Zágrábból Belgrádba, Belgrádból Zágrádba, a foglalkozásánál fogva, utazó volt, ugye. Hogy végül mi lett az egész PEN Klubból, hogy mi bekerültünk-e oda, vagy nem, nem tudom.

Igen, Szenteleky írt egy cikket, az volt a címe, hogy Az írók csonka parlamentje. Ott is elpanaszolja, hogy a PEN Klubot országok szerint szervezik meg, és hogy a kisebbségek kimaradnak. De a Kázmér iránti antipátiája csak innen ered, vagy volt ennek más oka is?

Azt hiszem, hogy innen, talán még Pestről is. Nem tudom, aztán talán a beteg ember bezárkózottsága, és a bezárkózottsággal együtt járó kisebbségi érzet, talán az is hozzájárult, hogy ezt a mozgékony embert távol tartsa vagy elidegenítse magától és a vajdasági irodalomtól. Tény, hogy Kázmér Ernő nem írt a Szenteleky által szerkesztett lapokba. Valószínűleg nem kért tőle, és az nem küldött neki. Valószínűleg nem voltak baráti viszonyban. Annak ellenére, hogy Kázmér később, Szenteleky halála után írt egy nekrológot, de Kázmér akkor már nagyon rossz anyagi körülmények között élő ember volt, aki mindenhova írt, és mindent írt, és mindent vállalt. Aki egy-két órán belül megírt neked egy most kapott könyvről hosszú ismertetést, mert belelapozott és már tudta, hogy mit kell mondani. Szóval egy ügyes, hogy úgy mondjam, élelmes literátor volt. Ugyanakkor jószemű, a judiciuma, kritikai érzéke is fejlett, és kulturált, nagyvilági ember volt. Azt hiszem, ez volt az, ami még hozzájárult ahhoz, hogy Szenteleky antipatikusan tekintsen a működésére.

Úgy tudom, hogy még jóval régebben elkezdett írni egy nagyobb Szenteleky-tanulmányt.

Igen.

Abból körülbelül húsz oldallal készült el, és akkor abbahagyta. Ennyit tudok. Elmondaná, hogy akkor milyen nehézségeket érzett, és ma is milyenek azok a problémák, amelyek miatt megakadt ebben a munkában?

Nézd, kérlek szépen, nekem volt egy szerződésem 1941 őszén az Egyetemi Nyomdával egy regényre! Egy jó részét megírtam, valamennyi meg is jelent közben belőle, de 1942. január végén olyan katarzison mentem át az

újvidéki razzia után, hogy fogtam és összetéptem, és nem akartam úgynevezett kisebbségi regényt írni. Ahhoz még nem volt meg a távlatom, és az atmoszféra se volt olyan, hogy úgy írjam meg azt a kisebbségi regényt, ahogyan a valóság megkívánta, és nem, ahogy innen vagy onnan látni akarták. Fogtam és elégettem. Így voltam a Szenteleky-tanulmánnyal is. Nekem olyan sok bajom volt mint *Kalangya*-szerkesztőnek, itt politikai harc folyt a háború alatt a magyar vezető emberek között, volt egy Nagy Iván nevű újvidéki ügyvéd, egy sokác származású, aki 1938-ban, amikor a földművest védő törvény megjelent, és annak egy cikkelye nemzetiségi embernek a földvásárlást miniszterelnöki jóváhagyáshoz kötötte, akkor skrupulus nélkül sokácnak vallotta magát. Ez a Nagy Iván szélsőjobb-oldali vizeken evezett, megvolt a maga pártja, sokkal ügyesebben, határozottabban, energikusabban politizált, mint a régi magyar urak, Deák és a többiek, szegények, akik még valamiféle parlamentáris fair play-hez szoktak hozzá. Nem kísértem figyelemmel korábban, 1941 előtt Nagy Iván működését, egyszer kerültem csak vitába a lapjával Hangya Bandi védelmében, de akkor nagyon szőrmentén bántak velem, nem támadtak erősen, inkább csak a lapot, ahol dolgoztam, az *Új Hírek* című napilapot, annak a zsidó tulajdonosait. Meglepetés volt a számomra, amikor ez a Nagy Iván és a társai engem följelentettek Pesten (volt a miniszterelnökségnek egy úgynevezett második ügyosztálya, ahova a kisebbségi ügyek tartoztak), hogy kommunista vagyok, hogy szabadkőműves vagyok, hogy zsidóbérenc vagyok, tudták, nem kellett nagy fantázia, rá lehetett ismerni egyes zsidó kollégáknak a stílusára, Havas Károlyéra, Debreczeniére, akik változatlanul írtak a *Kalangya*ba más néven. Akiknek már nem volt kenyerük akkor. Ilyen dolgokra kellett tekintettel lennem. Nagyon nehéz volt a *Kalangya* szerkesztése a háború alatt, nehezebb, mint Szenteleky vagy Szirmai idején. Utasi Csaba írt egy doktori disszertációt a *Kalangyáról*, ő mai szemszögből nézi, mint olyan ember, aki nem ismerte az akkori viszonyokat, és nem érezhette a bőrén, mint mi, a veszélyeket, amelyeknek ki voltunk téve. Internálástól kezdve sokkal súlyosabb... Ne beszéljek katonai behívásokról meg büntetőszázadról és egyebekről.

Szóval sok mindent hagytam abba. De amit Szentelekyről megírtam, ami a kis könyveiben megjelent, meg amit a *Kelet Népébe* írtam róla, amiatt, azt hiszem, nem kell szégyellnem magam. Azt hiszem, hogy mégse érződik nagyon a taktikázás és a megalkuvás, hogy többet engedtem meg magamnak, mint amennyi tulajdonképpen megengedhető volt.

Bizalommal tölti el az embert, ha látja, hogy az írók mégis ki tudnak harcolni maguknak egy bizonyos szellemi függetlenséget

a legnehezebb időkben is. Néha úgy tűnik, hogy ez szinte a csodával határos.

Igen. Tudod, vannak szituációk, amikor az ember úgyszólván nem felel önmagáért, mert olyan helyzetbe hozták, hogy képtelen megállni a helyét. Én ezeket a szituációkat, már ha felismertem, akkor nagy ívben igyekeztem kikerülni. De mégis kellett taktikáznom és mégis kellett megalkudnom, legalább a frázisok erejéig. Szóval nagyon nehéz volt. Amikor a *Kalangyának* a szemére hányják, hogy a háború alatt nem volt az, mint korábban, a nívója lesüllyedt, akkor ezer válasszal tudnám kivédeni ezt a támadást, azzal elsősorban, hogy a zsidók nem írhattak, akik írtak, elkedvetlenedtek, azután a vajdasági írók másik része iparkodott Pestre, a *Délvidéki Szemle* Szegedről magát tartotta a vidék szellemi központjának, és Szegedet, nem pedig Újvidéket vagy Szabadkát. Mentek el az embereink és oda írtak, nem pedig a *Kalangyába*. Nem maradt más, mint a politikára politikával válaszolni, és úgy válaszolni, hogy az a tisztesség keretei között maradjon, tehát az itt élő népekről írni és íratni, és szépirodalmi lap helyett egy határozottan szerbbarát folyóiratot csinálni. Ez volt a helyzet. Szóval, sok minden magyarázható azzal, amit a mai emberek, akik nem ismerték az akkori viszonyokat, egyszerűen nem tudnak megérteni.

